

Igor Radeka

Sveučilište u Zadru
Odjel za pedagogiju

UDK 377.8(497.581.1 Arbanasi)“1866/1921“

Primljeno: 28. studenoga 2011.

Prihvaćeno: 15. prosinca 2011.

Pregledni članak

MUŠKI PREPARANDIJ U ARBANASIMA U ŠKOLSKIM IZVJEŠTAJIMA

Muški preparandij u Arbanasima prva je učiteljska škola s hrvatskim nastavnim jezikom otvorena u Dalmaciji 1866. godine. Za njegova kontinuiranog rada do 1921. godine objavljena su tri godišnja školska izvještaja. U radu koji slijedi analiziraju se spomenuti izvještaji te na temelju njih rekonstruiraju prilike. Na temelju analize zaključeno je da su školski izvještaji vrlo vrijedna skupina izvora za povijesnopedagogijska istraživanja koja zavrjeđuju veću pažnju.

Ključne riječi: Muški preparandij (Arbanasi)

školski izvještaji, učiteljske škole, Arbanasi, povijest pedagogije

1. Muški preparandij u Arbanasima

Razvoj Narodnog preporoda u Dalmaciji, osnivanje Dalmatinskog i njegovog Zemaljskog sabora 1861. godine te preporoditeljska politička borba stvorile su pretpostavke da se s padom Bachova apsolutizma i uspostavom parlamentarnog života krene u odlučnu borbu za kvalitetniji status Dalmacije u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Kao suprotnost protalijanskoj orijentaciji autonomaša toga doba, aneksionisti, organizirani kasnije u Narodnu stranku, zalažu se za pripojenje Dalmacije matici Hrvatskoj, pri čemu teže da hrvatski postane javni, nastavni i službeni jezik (Foretić, 1956, 9). Osnovni način izlaska iz teške pozicije naroda toga doba, koji je bio „siromašan, zapušten, nesvjestan svojih narodnih prava, zavarano, dapače otrovan tuđinskim pretsudama od talijanske i dušmanske gospode...“ (Kuničić, 1930, 365), bio je borba za novog narodnog učitelja koji će imati poučavateljsku zadaću u školi i prosvjetiteljsku misiju u hrvatskom puku. Pokazalo se da je dobar učitelj pretpostavka napretka škole, a kvalitetnija škola preduvjet napretka društva: „Kroz malo godina

očita je bila razlika u duševnom i ekonomskom stanju između sela sa školom i sela bez škole“ (Kuničić, 1930, 365).

Prva pobjeda Narodne stranke u borbi za nacionalno osvješćivanje Dalmacije bila je odluka Ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Beču od 10. kolovoza 1864. godine kojom se ovlašćuje dalmatinska Vlada za osnivanje posebnog tečaja u kojem će se odgajati učiteljski pripravnici za seoske škole na isključivo „slavjanskom jeziku“ (Foretić, 1956, 12). Odlučeno je da se škola smjesti u selo nadomak glavnom gradu kako bi se olakšao kontakt s vlastima s jedne strane te se zadovoljili materijalni i moralni uvjeti rada s druge strane (Foretić, 1956, 12–13). Naime, budući da su plaće učitelja toga doba male, bilo je nereально očekivati da će se gradska djeca odlučiti za učiteljski poziv u seoskim školama s hrvatskim nastavnim jezikom (za što je škola trebala biti namijenjena). Mislilo se da bi seoska djeca, ako bi škola bila u gradu, mogla podleći lagodnom životu te s vremenom odustati od kasnijeg povratka u selo. Zato je odlučeno da se škola otvori u Arbanasima, ondašnjem selu pokraj dalmatinske prijestolnice, sadašnjoj gradskoj četvrti¹.

Prije njena početka rada u pripremnim dokumentima se koristi naziv *Ilirski konvikt pripravnika za zvanje seoskog učitelja*. Cjelokupna organizacija školskog ustrojstva s ostalim predradnjama, uključujući adaptaciju Lazareta sv. Marka u kojem je škola djelovala, trajala je nešto više od godinu dana, a otvaranje škole uslijedilo je početkom 1866. godine. Škola se zvala *Convitto illirico pedagogico del Borgo-Erizzo di Zara*, čime se već i u naslovu istaknulo da se sastoji od škole i internata, tj. doma za smještaj i odgoj polaznika². Na osnovi Temelnog državnog zakona o školstvu od 14. svibnja 1869. godine učiteljski zavodi od dva razreda, kakav je bio i zavod u Arbanasima, trebali su se preurediti u četverogodišnje. Međutim, zbog težih uvjeta rada u dalmatinskim školama u odnosu na razvijene pokrajine Monarhije, dopušteno je da se dalmatinski zavodi prošire na trogodišnje trajanje. Tako je u Školu 1872. godine uveden treći razred, pri čemu ona mijenja ime u *C. k. muško učiteljište*. Taj naziv Škola nosi do kraja 19. stoljeća, a zatim se naziva *Muški preparandij u Arbanasima*³. Početkom 20. stoljeća, 1904. godine, otvara se i četvrti razred Preparandija s *pripravnim razredom*, čime je izjednačen po trajanju s drugim učiteljskim školama u Monarhiji, a četvrti je razred po prvi puta formiran 1907. godine.

Budući da se nakon Prvoga svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije Dalmacija sjedinjuje s maticom Hrvatskom, a Zadar Rapalskim ugovorom od 12. studenoga 1920. godine pripada Italiji, prekida s radom 1921. godine i prelazi najprije u Dubrovnik (1921.–1922.), a potom u Šibenik (1922.–1941.).

¹ Školska zgrada udaljena je od Velikih vrata kroz koja se ulazi u staru gradsku jezgru tek desetak minuta pješice.

² Razvoj Škole izložen je u mnogim člancima u periodici, kao i trima zbornicima radova objavljenim povodom 90., 130. i 140. obljetnice njena osnutka (*Učiteljska...*, 1956, *Ilirski...*, 1997 i *Gimnazija...*, 2009). I autor ovoga teksta tu je temu obrađivao u trima dosadašnjim radovima (Radeka, 1996, Radeka, 1997 te Ivoš Nikšić i Radeka, 2007). Zbog toga će se razvoju Škole ovdje posvetiti tek onoliko koliko je potrebno za kontekstualizaciju teme ovoga rada.

³ Uz službena imena u komunikaciji toga doba koristili su se i drugi nazivi – *Zavod za narodne učitelje u Arbanasih tik Zadra*, *Ilirski pedagoški konvikt u Arbanasima*, *Ilirski preparandij u Arbanasima*, *Učiteljska škola u Arbanasima* i sl.

Tijekom svog kontinuiranog 55-godišnjeg rada (1866.-1921.) Muški preparandij u Arbanasima je imao vrlo značajnu prosvjetno-pedagošku i nacionalnu ulogu. Oko 880 svršenih učitelja (Foretić, 1956, 71) – među kojima su mnogi poznati znanstvenici, pedagozi, književnici i drugi javni djelatnici – obilježili su javni, kulturni i politički život Dalmacije. Kao narodni prosvjetitelji zadojeni domoljubnim duhom prenosili su nacionalne težnje diljem siromašne, zapostavljene i odnarođivane Dalmacije. Zato Petar Kuničić s pravom ističe: „Povjesničar koji bude slikao narodni preporod i pučko prosvjećivanje u Dalmaciji treba da dade odlično mjesto pučkim učiteljima. Na preporod i na titansku borbu proti tuđinskim pretsudam i namećanju ne dade se pomisliti, ako se ne uoči djelovanje pučkih uzgojitelja“ (Kuničić, 1930, 361).

2. Školski izvještaji u Hrvatskoj

Školskim su izvještajima tijekom druge polovine 18. stoljeća prethodili tiskani pozivi na završne svečanosti povodom javnih ispita i tiskani sadržaji nastavnih predmeta za potrebe javnih ispita. Najstariji sačuvani godišnji školski izvještaji sežu u 80-te godine 18. stoljeća. Od tada, oni postaju sve učestaliji i organiziraniji. Razdoblje od sredine 19. stoljeća do kraja Austro-Ugarske Monarhije (1918.) smatra se „zlatnim dobom“ godišnjih školskih izvještaja, zahvaljujući prije svega novoj zakonskoj osnovi za gimnazije. Njome se precizira da svaka gimnazija na kraju školske godine treba tiskati izvještaj koji javnosti predstavlja stanje i rad škole u protekloj godini⁴. *Program*⁵ treba sadržavati jednu znanstvenu ili pedagošku raspravu nekog učitelja, nastavni plan protekle godine, statističke podatke o školi, važnije službene naredbe upućene školi, značajnije promjene u školi i prirast nastavnih sredstava s njihovim podrijetlom (Batinić, 2007, 9-10). Od tada su ih gimnazije uglavnom redovito objavljivale.

S obzirom na to da po tom uzoru i druge (učiteljske, šegrtske i strukovne) srednje škole započinju izdavati školske izvještaje, 1875. godine obvezuje se svaka potpuna državna srednja škola na izdavanje godišnjeg izvještaja, koji se trebao sastojati od dva dijela: znanstvene ili pedagoške rasprave i školskih vijesti. Rasprave trebaju biti posvećene unaprijeđivanju znanstvene djelatnosti profesora iz bilo kojeg područja znanosti ili lokalnih specifičnosti (topografije, povijesti, jezika, etnografije, industrije, klimatskih i drugih pojava)⁶, a školske vijesti trebaju obuhvatiti sve što je važno za jasnu sliku rada

⁴ *Organizacijski nacrt* ili *Organizacijska osnova*, kojom školski izvještaji postaju obavezni, u Hrvatskoj je propisan 1850. godine. Pored toga, na temelju tog dokumenta uvode se gimnazije kao osmogodišnje srednje škole, uvodi se ispit zrelosti kao preduvjet upisa na sveučilišta, hrvatski umjesto latinskog postaje nastavni jezik, propisuje se sustav predmetnih nastavnika i dr.

⁵ U početku se za izvještaje uglavnom koristio termin *program*, koji je tijekom vremena zamijenjen terminom *izvještaj* ili *izvješće*.

⁶ Znanstvene rasprave gimnazijskih profesora izlazile su u sklopu izvještaja do 1892. godine, kada zbog pokretanja *Nastavnog vjesnika*, „po naredbi kralj. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 29. travnja 1892. br. 4.939, ne će se od ove šk. godine u „Izvjješću“ štampati znanstvene rasprave profesora, jer se misli izdavati časopis za srednja učilišta, u koji bi i takve rasprave ulazile“ (Izvješće kr. velike gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1891/92, str. 1, prema: Batinić, 2007, 12).

škole. Izvještaji su se dodjeljivali zrelijim i vrednijim učenicima, roditeljima, zemaljskim, sveučilišnim i studijskim knjižnicama, a razmjenjivali su se i među školama. Međutim, za ove škole nisu objavljivani tako redovito kao gimnazijski (Batinić, 2007, 12, 16).

Od školske godine 1891./92. podaci o radu škole najčešće su obuhvaćali: naučnu osnovu (nastavni plan i program), učiteljski zbor s popisom profesora i predmeta koje su poučavali te sa svim promjenama tijekom školske godine, važnije naredbe i otpise koji su se odnosili na školu, popise tema pismenih zadaća hrvatskog i njemačkog jezika, ispit zrelosti, stanje knjižnice i školskih zbirki, statističke iskaze o učenicima (brojčano stanje prema dobi, zavičaju, vjeri, staležu roditelja), *razredbu* odnosno klasifikaciju učenika prema razredima s grafički istaknutim imenima najuspješnijih te na kraju obavijest za novu školsku godinu (Batinić, 2007, 15).

U to vrijeme obično su izlazili i izvještaji pučkih škola, ali objedinjeno za sve pučke škole pojedinih gradova. Ovako utemeljeni, školski izvještaji izlazili su do 20-ih godina 20. stoljeća (Batinić, 2007, 15).

U 20-im godinama izvještaji su rijetko gdje tiskani, da bi *Prosvjetni glasnik* objavio 1929. godine pravilnik o tiskanju novih godišnjih školskih izvještaja, prema kojem je svaka srednja škola bila dužna na kraju školske godine tiskati izvještaj bez rasprave, osim prigodnih rasprava povodom pojedinih školskih obljetnica. Nakon toga izvještaji postaju formalniji, s manje povijesno korisnih podataka (Batinić, 2007, 17).

Hrvatski školski muzej čuva sređenu i katalogiziranu zbirku od oko 5.000 primjeraka godišnjih školskih izvještaja iz 73 hrvatska grada, kao i izvještaje škola iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Češke, Mađarske, Makedonije, Slovenije i Srbije. Na kraju uvodne studije vrijednog kataloga posvećenog ovoj zbirci, njegova autorica i voditeljica muzejske *Pedagoške knjižnice Davorina Trstenjaka* Štefka Batinić s pravom zaključuje: „Školska su izvješća, unatoč dragocjenim podacima koje nude, često zanečarani i nedovoljno (is)korišteni izvori. Podaci koje nam pružaju nisu samo relevantni za škole na koje se odnose, već i za rekonstrukciju slike školstva i prosvjetnih prilika jednog doba“ (Batinić, 2007, 18).

Tragom navedenog, u nastavku će se analizirati rad Muškog preparandija u Arbanasima u svjetlu godišnjih školskih izvještaja.

3. Školski izvještaji Muškog preparandija u Arbanasima⁷

Jedina tri školska izvještaja Muškog preparandija u Arbanasima tiskana su u 20. stoljeću (kada je školovanje u Preparandiju trajalo četiri godine), i to: *I. program ć.k.*⁸ *Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1909.–1910.*, *II. program Muškoga preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1918.–1919.* i *III. program Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1919.–1920.*

⁷ Za razmatranu učiteljsku školu koristit će se njezin posljednji naziv *Muški preparandij u Arbanasima* jer je to službeni naziv Škole za njena objavljivanja godišnjih školskih izvještaja.

⁸ Skraćenica *ć.k.* znači *ćesar i kralj*, naziv u starom hrvatskom jeziku za cara i kralja.

3.1. Izvještaj za školsku godinu 1909./10.

I. program č.k. Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1909.–1910. (*I. program...*, 1910) ujedno je najopsežniji među trima tiskanim školskim izvještajima – sa 64 stranice. Sastoji se od dvaju dijelova: uvodnog članka preparandijskog profesora dr. Mirka Perkovića i *Školskih vijesti* koje potpisuje školski upravitelj⁹.

Tekst dr. Mirka Perkovića (profesor koji u Preparandiju predaje *nastavni jezik, pedagogiku i školsku praksu*) objavljen je pod naslovom: *Nekoliko crtica o uzgoju pučkih učitelja u Dalmaciji i o č.k. preparandiju u Arbanasima* (str. 3–12). Započinje prijevodom misli iz u tom trenutku najnovije knjige¹⁰ najuglednijeg sljedbenika teorije Johanna Friedricha Herbarta¹¹ i Perkovićeva suvremenika Wilhelma Reina¹² (1847.–1929.): „Što se je dobilo, ako i pođe za rukom da se podigne kultura na kugli zemaljskoj, da oživi trgovina i obrt, da zakoni i ustavi dodju do najviše savršenosti: ako ljudi nijesu dostojni da stanuju na toj lijepoj zemlji i ako nijesu sposobni da na njoj nađu raj? Uvijek se čuje, da sudbina nekoga naroda, njegov procvat i njegova propast, stoji do toga, kako on svoju mladež uzgaja“ (*I. program...*, 3). Pored obitelji, Perković ističe da presudan utjecaj na odgoj ima pučka škola sa svojim učiteljem: „Ta pučka škola mora postaviti temelj, na kojemu će se podignuti zgrada narodnog uzgoja“ (*I. program...*, 1910, 4). Zato nastavlja svoj tekst pregledom razvoja pučkog školstva u Dalmaciji, pozivajući se pritom na *lijepu i izvornu radnju presvijetlog gospodina Antuna viteza Strölla č.k. pokrajinskog školskog nadzornika*¹³ i kronike Preparandija (*I. program...*, 1910, 4). Započinje pregledom razvoja učiteljskih tečajeva, koji su djelovali u Zadru od 1821. do 1871. godine. Potom iznosi pripremne radnje prilikom osnivanja, detalje s početka rada te na kraju izlaže razvoj Muškog preparandija u Arbanasima do toga doba. Posebna vrijednost ove građe u tome je što obiluje vrlo vrijednim podacima o unutarnjoj strukturi i načinu dnevnog funkcioniranja Preparandija. Zbog toga je ovaj članak obilato korišten prilikom dosadašnjih istraživanja Muškog preparandija u Arbanasima.

Slijede *Školske vijesti* (str. 13–64) koje se sastoje od *I. Pouka* (str. 13–45), *II. Pitomaca* (str. 46–54), *III. Statističke preglednice učenikâ vježbaonice* (str. 55), *IV. Ispita zrelosti* (str. 56), *V. Glavnijih naredbi* (str. 57), *VI. Zavodske kronike* (str. 58–59), *VII. Č.k. konvikata* (str. 60) te na kraju *VIII. Ispita osposobljenja* (str. 61–64).

Prvi dio *Školskih vijesti*, *I. Pouka*, sastoji od 9 dijelova: *I. Učiteljski zbor* (str. 13–19) započinje popisom upravnih odluka o imenovanjima, promaknućima i umirovljenima profesora tijekom školske godine 1909./10., nakon čega slijedi popis upravitelja i svih 14 profesora Preparandija s predmetima koje predaju, tjednom nastavnom

⁹ Školske godine 1909./10. v.d. upravitelja bio je prof. Stjepan Zakarija.

¹⁰ *Pädagogik in systematischer Darstellung* (1902.–1906.).

¹¹ Johann Friedrich Herbart (1776.–1841.) objavio je 1806. godine *Opću pedagogiju izvedenu iz odgojnog cilja*, u kojoj po prvi put razvija na znanstvenim osnovama utemeljen pedagogijski sistem. Kao profesor na matičnom Sveučilištu u Königsbergu početkom 18. stoljeća osniva *Pedagogijski seminar te Vježbaonicu s internatom* koje po tom modelu potom razvijaju i druga moderna evropska sveučilišta, te na matičnom Sveučilištu formira pedagogiju kao samostalnu disciplinu. Zbog svega toga Herbart se smatra utemeljiteljem pedagogijske znanosti.

¹² Wilhelm Rein profesor je na Sveučilištu u Jeni.

¹³ *Pučko školstvo u Dalmaciji (od godine 1814. do godine 1900.)*.

satnicom i ostalim nastavnim zaduženjima, kao i popisom 6 učitelja Vježbaonice s njihovim zaduženjima; u 2. *Nastavnoj osnovi* (str. 20-28), tj. nastavnom planu i programu detaljno su predstavljeni predmeti *Školska praksa* (za III. i IV. tečaj)¹⁴ i *Osnova za upućivanje pitomaca IV. tečaja u vođenju školske uprave i u službeno dopisivanje*, nakon čega se u 3. *Prijegledu nastavnih sati* daje tablica s popisom svih 20 nastavnih predmeta i tjednom nastavnom satnicom za sva četiri razreda Preparandija zajedno s *pripravnim razredom*; 4. *Školski tekstovi* (str. 28-31) daju popis korištene nastavne literature, nakon kojeg slijedi 5. *Popis zadaća izrađenih iz nastavnog jezika* (str. 31-34) u svih pet razreda; poslije popisa 6. *Djela iz narodne književnosti, koja su pročitana u IV. tečaju* (str. 35) navodi se inventarizacija 6. *Znanstvene zbirke* (str. 35-37) podijeljene po predmetima sa zbrojem djela i pripadajućih svezaka te popisom velikog broja djela koja su kupljena tijekom školske godine 1909./10.; u 7. *Pokušajnom vrtu* (str. 38) daje se popis nasada na 60 ari poljoprivrednog zemljišta uz Preparandij, koji je korišten kao uzorak školskog vrta za pučke škole i rasadište novih kultura koje su učitelji za svoga prosvjetnog rada popularizirali među seoskim pukom; navedenim 8. *Poučnim putovanjima pitomaca* (str. 38-44) II, III i IV razreda glavna je svrha bila upoznavanje s ustanovama značajnim za unaprjeđenje pokrajinskog gospodarstva; na kraju 9. *Tjelesni uzgoj pitomaca* (str. 45) daje pregled aktivnosti u okviru tjelovježbe.

II. *Pitomci* (str. 46-54) započinju 1. *Imenikom pitomaca upisanih u ovom č.k. preparandiju škol. god. 1909.-1910.* (str. 46-48) u kojem je poimenični popis svih 152 učenika, od *pripravnog razreda* (43 učenika), I razreda (37), II razreda (30), III razreda (24) i IV razreda (18) – koji pokazuje kontinuiran trend rasta broja učenika; 2. *Statistička preglednica pitomaca preparandije* (str. 49-50) daje pregled teritorijalnog, etničkog i religijskog porijekla te školskog uspjeha učenika¹⁵; 3. *Pripomoći i stipendije* (str. 51-53) daje popis svih učenika s iznosima stipendija koje su primali¹⁶; u 4. *Zakladi „Franjo Josip I.“* (str. 54) objavljen je iznos novca koje je Preparandij primio za pomoć siromašnim i marljivim učenicima¹⁷.

III. *Statistička preglednica učenika vježbaonice* (str. 55) pokazuje da je u Vježbaonici 156 učenika, mahom iz Arbanasa (140), potom iz Dalmacije (13) i Zadra (3).

U IV. *Ispit zrelosti* (str. 56) prikazan je sadržaj, tijek i uspjeh preparandijske mature, koju je od 18 maturanata uspješno položilo njih 11 (61%), 5 ponavlja ispit iz jednog predmeta na jesen (28%), a 2 će zbog bolesti naknadno polagati (11%).

¹⁴ Umjesto termina *tečaj* danas se koristi *razred*.

¹⁵ Dominiraju učenici iz Dalmacije (109), nakon čega slijedi veći broj učenika iz Arbanasa (14), Zadra (9) i Istre (8), te na kraju po jedan učenik iz Tirola, Hercegovine i Male Azije. Među materinskim jezicima većinski je *hrvatski* (129), slijede *arbanaski* (12) i *njemački* (1). Rimokatoličkih je učenika 115, a *grkoistočnjaka* 28. Konačno, 4 su učenika *promaknuta s odlikom*, 111 *promaknuto*, 20 *nepromaknuto* (nije uspješno završilo razred), a 8 je *s popravnim ispitom*. Prikazani podaci nisu posve usklađeni s ukupnim brojem učenika (152). Ukupan broj učenika vjerojatno je precizan podatak jer se temelji na poimeničnom popisu svih upisanih učenika po razredima. Razlog odstupanju može biti odustajanje od školovanja učenika nakon upisa, a prije završetka školske godine.

¹⁶ Pripomoć (60 ili 80 kruna) primali su učenici *pripravnog razreda*, a stipendije (80 do 196 – iznimno u dva slučaja 16 i jednom 28 kruna) primali su učenici četiriju razreda.

¹⁷ Riječ je ukupno o 1.829,60 kruna.

U *V. Glavnijim naredbama* (str. 57) daje se pregled odluka preparandijske uprave, u *VI. Zavodskim kronikama* (str. 58–59) pregled izvanrednih vjerskih službi učenika i profesora u Preparandiju i Gradu, posjeta pokrajinskog školskog nadzornika, školskog liječnika i dr., a u *VII. Č.k. konvikata* (str. 60) imena *starješina* (*upravitelja*, *ekonoma* i *prefekata*) te zbroj od 66 *pitomaca*, koji su za stan, hranu, čišćenje i uređivanje rublja te liječenje izdvajali mjesečno 40 kruna uz dodatnih 13 kruna za *istovrsno odijelo*¹⁸.

Na *VIII. Ispit osposobljenja za opće pučke i građanske škole* (str. 61–64) prijavilo se 12 kandidata u studenom i 11 kandidata u svibnju. Uz popis imena onih koji su položili i sadržaje ispita zaključuje se da je na prvom ispitu položilo 9 (83%), a na drugom 10 (91%) od ukupnog broja pristupnika).

Na kraju školskog izvještaja slijedi *Objava* (str. 63–64) u kojoj se najavljuje datum početka nastave u slijedećoj školskoj godini, kao i uvjeti upisa u narednu godinu. Na kraju slijedi datum 28. srpnja 1910. i potpis upravitelja prof. S. Zakarije.

3.2. Izvještaj za školsku godinu 1918./19.

Devet godina nakon prvog školskog izvještaja objavljen je *II. program Muškoga preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1918.–1919. (II. program..., 1919)*. Te ratne godine školski izvještaj je bio upola kraći (imao je 34 stranice), ali je sačuvao identičnu strukturu: nakon uvodnog članka preparandijskog profesora Ilije Dizdara slijede *Školske vijesti* koje pripućuje upraviteljstvo.

Uvodni članak Ilije Dizdara, preparandijskog profesora *nastavnog jezika, pedagogije, zemljopisa, povijesti, školske prakse i školskih propisa*, nosi naslov *Kratki pregled pučke nastave u Dalmaciji (od početka austrijske uprave do velikoga svjetskog rata)* (str. 3–18). I Dizdar se u svom članku, kao i Perković, poziva na knjigu Antuna Strölla¹⁹. Prijelomni značaj Muškog preparandija u Arbanasima kao prve škole u Dalmaciji s hrvatskim nastavnim jezikom na razvoj dalmatinskog pučkog školstva Dizdar potvrđuje slijedećim mislima: „I francuska vlada, a i austrijska sve do šezdesetih godina prošloga vijeka (19. stoljeća, op. I.R.) upadale su u istu pogrješku: htjele su da podignu pučku prosvjetu u Dalmaciji na jeziku, koji narod nije razumio! A to je bilo nemoguće i s dobrim učiteljima, a kamoli s onakovima, kakovi su onda bili. Danas već i malo dijete znade, da je za širenje prosvjete u narodu potrebito: da se poučava na materinjem jeziku; da škola bude dolično uređena i opskrbljena učilima; da učitelji budu čeljad stručno obrazovana i primjereno plaćena i napokon da se nadzor nad poukom povjeri stručnjacima“ (*II. program..., 1919, 4*). U prilog teškom stanju u nastavku dodaje da je 1861./62. godine od 157 pučkih škola u Dalmaciji samo 23 s hrvatskim nastavnim jezikom, 9 s talijanskim, dok je preostalih 125 utrakvističkih, tj. u njima se poučavalo na oba nastavna jezika. Škole nisu imale primjeren prostor za rad, bile su loše opremljene, a učitelji skromno obrazovani i plaćeni. Nakon ponovnog pregleda razvoja učiteljskih tečajeva u Zadru (koji nalazimo i u Perkovićevu članku u prvom školskom izvještaju) slijedi pregled razvoja Muškog preparandija u Arbanasima u kontekstu osta-

¹⁸ Dakle, od 152 učenika Preparandija 66 ih je te školske godine bilo smješteno u Internatu (43%).

¹⁹ *Pučko školstvo u Dalmaciji (od godine 1814. do godine 1900.)*.

lih dalmatinskih muških i ženskih preparandija. Neuobičajeno za prigodni karakter školskog izvještaja, Dizdar je snažno kritički intonirao tekst otvoreno upozoravajući na niz problema. Prvi povezuje sa smještajem Preparandija: „Osnivanjem preparandija u Arbanasima napravila se je i nehotice jedna velika pogriješka, koja je bez sumnje nanijela zemlji ogromne štete. Ta se pogriješka još do danas nije ispravila: i danas je muški preparandij, iako na vratima gradskim, ipak u jednome od najzapuštenijih sela dalmatinskih; u njegovu vježbaonicu – gdje bi pripravnici imali slušati uzorna poučavanja i gdje bi se sami u poučavanju imali vježbati – dolaze djeca, kojoj je materinski jezik arbanaski²⁰! Nije dakle čudo, što uspjeh u vježbaonici – usprkos primjenama svih pravila metodike – ipak ne zadovoljava. A kandidati poslije, kad postanu učitelji, poređuju i sude uspjeh svoje škole, koja baš i ne mora biti uzorna, sa uspjehom u „uzornoj“ vježbaonici. Eto upravo odatle i izvire velika šteta, koju nam je smještenje zavoda u Arbanase nanijelo“ (*II. program...*, 1919, 8). Dizdar dodaje da se Muški preparandij u Arbanasima, unatoč navedenom problemu, primaknuo drugim preparandijima u bivšoj Monarhiji 1904. godine nakon što je izjednačen s ostalima duljinom trajanja (četiri razreda uz dodatni, peti *pripravni razred*). Međutim, dodaje da je velike probleme u radu Preparandija izazvao Prvi svjetski rat: „Daci ovog preparandija, osobito viših godišta, morali su već prve godine rata u vojsku. Zato im je broj odmah prema predašnjoj godini spao od 154 na 132. Mnogi su u ratu bili ranjeni ili inače onesposobljeni, neki su prebjegli, a petorica ih je poginulo. Oni pako, što su ostali, morali su da se bore s nesmiljenom glađu i skupoćom“ (*II. program...*, 1919, 10). Pad broja učenika nastavio se tijekom cijelog rata: 1915./16. u Preparandiju je 108 učenika, 1916./17. ih je 93, 1917./18. 67, a 1918./19. samo 64 (1919, 10). Tako je trend prijeratnog rasta broja učenika za rata premetnut u konstantni pad. Što je to značilo za Dalmaciju toga doba, najbolje svjedoče slijedeće Dizdarove riječi: „U Dalmaciji bi prema broju školskih sposobnjaka moralo biti najmanje 1500 učitelja i učiteljica, a ima ih jedva 900! S druge strane učitelji će i odslije rado ostavljati učiteljsku službu, ako budu i unaprijed za svoj trud nagrađeni kao dosada. Mnoge pak ženske uče u preparandiju ne zato da budu učiteljice, nego da se izobrazе, tim više što u Dalmaciji barem do sada nema nikakve druge djevojačke srednje škole; druge pak prerano ostavljaju službu radi udaje. Zbog ovih razloga ima sva sila sistematiziranih učiteljskih mjesta u pokrajini, koja se ne mogu popuniti radi nestašice nastavnika. Ta će se slika znatno pogoršati i time, što će dobar broj nastavnika i nastavnica bez sumnje već buduće školske godine ostaviti pokrajinu, da zapremi bar neka ispražnjena mjesta u Bosni i Srbiji. I tako se pozvanim faktorima, nameće sveta rodoljubna dužnost: učiteljske škole poduprijeti svim mogućim sredstvima, kako nam veliki dio naroda ne bi ostao bez nastavnika“ (*II. program...*, 1919, 11). Težak položaj učitelja u dalmatinskoj školskoj mreži plastično pokazuje odnos broja učitelja

²⁰ Arbanasi naseljavaju jugoistočno predgrađe Zadra u nekoliko ciklusa (1726., 1727. i 1733. godine), po nagovoru barskog i zadarskog nadbiskupa Vicka Zmajevića i uz potporu Mletačke Republike zbog oživljavanja Dalmacije. Njihov zavičaj okolica je Skadarskog jezera. Do 1944. samostalno su naselje (*Borgo Erizzo*), nakon čega postaju sastavnim dijelom Zadra. Sve do druge polovine 20. stoljeća sačuvali su autohtoni arbanaski jezik (gegski dijalekt albanskog jezika) (Barančić, 2009), koji se značajno razlikuje od hrvatskog jezika.

prema broju stanovnika među različitim pokrajinama bivše Monarhije: „U cijeloj našoj pokrajini (Dalmaciji, op. I.R.) dolazi jedan učitelj popriliči na svako 800 stanovnika. Drugdje je u bivšoj monarhiji taj razmjer one godine (1913./14., op. I. R.) bio ovakav: u Donjoj Austriji jedan nastavnik na 229 stanovnika, u Češkoj na 305, u Moravskoj na 307, u Vorarlbergu na 423, u Štajerskoj na 461, u Sleziji na 493, u Galiciji na 658, u Bukovini na 673, u Kranjskoj na 674; samo u Istri gore nego u Dalmaciji: jedan učitelj na svako 930 stanovnika. Da se Dalmacija svojim školama priuba primakne naprednim zemljama, trebala bi preko 1500 nastavnika, a ona ih pred rat nije imala nego 900. Sada ih je sigurno puno manje, jer su mnogi u ratu poginuli ili postali za službu nesposobni, mnogi su se pak službe odrekli (*II. program...*, 1919, 18). U takvim je prilikama Muški preparandij u Arbanasima zatekao Prvi svjetski rat. Stanje su posebno otežavale sve učestalije svađe, tučnjave i batinanja učenika te kamenovanja Preparandija koje su organizirali talijanaši uz podršku talijanskih vlasti, vojske i karabinjera za ratne okupacije Grada.

Školske vijesti (str. 19-34) slijede strukturu prvog školskog izvještaja, ali s puno manje podataka, tako da su značajno kraće. Podijeljene su na 1. *Učiteljski zbor* (str. 20-23) s imenom upravitelja²¹ i popisom svih 11 profesora²² s predmetima koje predaju u Preparandiju (str. 20-22), tjednom nastavnom satnicom i ostalim nastavnim zaduženjima i 6 učitelja Vježbaonice s njihovim zaduženjima (str. 23); pod 2. *Nastavnom osnovom* (str. 24) prikazan je 3. *Pregled satova prema nastavnoj osnovi*, tj. popis 15 *obaveznih* i 2 *neobavezna* nastavna predmeta s tjednom nastavnom satnicom svih pet razreda; slijedi 4. *Popis propisanih obučnih knjiga* (str. 25-26), tj. udžbenika svih nastavnih predmeta; u 5. *Znanstvenoj zbirci* (str. 27) daje se tek kratki zbirni prikaz broja djela i svezaka učiteljske knjižnice i učeničke knjižnice, s napomenom: „ove se godine ništa nije nabavilo radi velike skupoće, nestašice predmeta i teških prometnih prilika (*II. program...*, 1919, 27) – unatoč tomu što se navodi da je Preparandiju te ratne godine, kao i mirnodopske školske godine 1909./10., Naklada školskih knjiga iz Beča uredno doznala 600 kruna redovite dotacije za *naukovna sredstva* i *učeničku knjižnicu* te 200 kruna za *učiteljsku knjižnicu*; potom su u kratkim crtama preneseni podaci iz prvog školskog izvještaja o aktivnostima u 6. *Pokušajnom vrtu* (str. 27); slijedi prikaz povoljnog 7. *Zdravstvenog stanja školske mladeži* (str. 27-28) i 8. *Tjelesnog uzgoja* (str. 28); 9. *Ljetopis zavoda* (str. 28-29) bilježi važnije datume tijekom nastavne godine, redovito učeničko polaganje svetih misa nedjeljom i blagdanima, kao i ratne nedaće poput četverodnevnog zaposjedanja Preparandija početkom studenoga 1918. godine od strane talijanske vojske, odlazak trećine učenika „radi ponovnih navala na nj sa strane razularene svjetine u mjesecu svibnju“ (*II. program...*, 1919, 29), činjenicu da je 56 učenika *pod puškom*, kao i imena pet učenika III i IV razreda koji su poginuli; 10. *Važnije odluke i naredbe* (str. 29-30) sastoje se od popisa odluka prosvjetnih vlasti koje su stigle u školu, a pod 11. *Ispitom zrelosti* (str. 30) zabilježeno je da je svih sedamnaest redovitih maturanata, kao i *dvije privatistice*, proglašeno zrelim; nakon 12. *Popisa*

²¹ Školske godine 1918./19. upravitelj je bio prof. Agustin Grgić.

²² Kako se vidi, pad broja učenika pratilo je i smanjenje broja profesora – od 14 profesora 1909./10. devet godina kasnije učiteljski zbor sveden je na 11 članova.

učenika (str. 30-31) pod 13. *Zavodskim internatom* (str. 32) slijedi popis članova uprave Internata koja brine o 30 preostalih učenika²³; pod 14. *Stipendijama* (str. 32) konstatirano je da je na ime stipendija te godine dodijeljeno 37.034 kruna; 15.A. *Statistički pregled preparandija* (str. 32) pokazuje teritorijalno, etničko i religijsko podrijetlo te školski uspjeh učenika²⁴, a 15.B. *Statistički pregled učenika vježbaonice* (str. 33) rezultate koji su tijekom školske godine postignuti u vježbaonici.

I na kraju ovog školskog izvještaja slijedi *Objava* (str. 33-34) u kojoj se najavljuje datum početka nastave u slijedećoj školskoj godini, termini prijemnih, popravni i naknadnih ispita, kao i uvjeti upisa u sljedeću školsku godinu. Na kraju je je upravitelj prof. A. Grgić, a kao datum zaključenja izvještaja naveden je rujna 1919. godine.

3.3. Izvještaj za školsku godinu 1919./20.

Posljednji, III. program Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1919.–1920. (III. program..., 1920) nastao je po završetku Prvoga svjetskog rata, godinu dana prije prelaska Preparandija iz Arbanasa u Dubrovnik. S najmanje je podataka i najskromnijeg opsega – 18 stranica. Ključni razlog tomu je što nema objavljenu uvodnu studiju preparandijskog profesora kao što je to bio slučaj kod prethodnih dvaju. Sastoji se isključivo od *Školskih vijesti* (str. 3-18) čiji su opseg i sadržaj vrlo slični prethodnom koji se odnosi na školsku godinu 1918./19.

I ovaj posljednji izvještaj pokazuje teške povijesne prilike u kojima se našao Muški preparandij u Arbanasima za vrijeme Prvoga svjetskog rata, kao i neizvjestan mir u koji je zadarški kraj ušao neposredno nakon rata. Nakon što je s propašću Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu Dalmacija sjedinjena s maticom Hrvatskom, nedugo nakon rata – četiri mjeseca nakon završetka III. programa Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1919.–1920. – Zadar je Rapalskim ugovorom pripao Italiji. Nakon toga i novih napada protalijanskih snaga, 1921. godine Muški preparandij iz Arbanasa napušta talijanski dio Dalmacije. Zapravo se od Prvog svjetskog rata do napuštanja Arbanasa nije niti oporavio.

Treći školski izvještaj započinje 1. *Učiteljskim zborom* (str. 4-8) s imenom upravitelja²⁵ i popisom 12 profesora s predmetima koje predaju u Preparandiju (str. 4-7) i 6 učitelja Vježbaonice (str. 8), tjednom nastavnom satnicom i ostalim nastavnim zaduženjima; u 2. *Nastavnoj osnovi* (str. 9) prikazan je 3. *Pregled satova prema nastavnoj osnovi*, tj. popis 15 *obaveznih* i 1 *neobavezni* nastavni predmet s tjednom nastavnom satnicom svih pet razreda; slijedi 4. *Popis propisanih obučnih knjiga* (str. 10-11), tj. udžbenika svih nastavnih predmeta, koji je posve identičan onom iz prethodnog iz-

²³ Među 79 učenika koji su upisali Preparandij školske godine 1918./19., 30 ih je živjelo u Internatu (38%).

²⁴ Izvještaj daje podatke o 64 učenika, koji su svi rođeni u Dalmaciji. Uz *hrvatski ili srpski jezik* (59), prisutan je i arbanaski (5) materinski jezik. Rimokatoličkih je učenika 57, a *grčkoistočnih* 7. Za prijelaz u viši razred bila su 2 učenika *s odlikom sposobnih*, 61 *sposobnih*, a 1 je *nesposoban* (nije uspješno završio razred). U ovom je slučaju odstupanje između broja upisanih učenika i onih koji su uspješno završili školsku godinu nešto veći (15). Razlog tomu vjerojatno je ratna školska godina koja je izazvala veće osipanje učenika tijekom školske godine.

²⁵ I ove školske godine upravitelj je bio prof. Agustin Grgić.

vještaja; u 5. *Znanstvenoj zbirci* (str. 27) daje se tek kratki zbirni prikaz broja djela i svezaka učiteljske knjižnice i učeničke knjižnice s podacima i tekstem koji je posve identičan onom iz prethodnog školskog izvještaja; i u 6. *Pokušajnom vrtu* (str. 12) od riječi do riječi je preuzet tekst iz prethodnog izvještaja; prikaz 7. *Zdravstvenog stanja školske mladeži* (str. 12) isto je tako kratak i ne razlikuje se bitno od prethodnog; tekst vezan uz 8. *Tjelesni uzgoj* (str. 13) također je doslovce preuzet iz prethodnog izvještaja, osim što je ime profesora koji je u međuvremenu napustio školu zamijenjen imenom novog pomoćnog učitelja; u *Ljetopisu zavoda* (str. 13-14) uz redovite datume koji su obilježeni tijekom nastavne godine zabilježena su ratna i politička zbivanja koja su značajno utjecala na rad Preparandija: „Dne 10. rujna talijanski su vojnici ispraznili vježbaonicu. Dne 2. listopada bili su obustavljeni od službe od talijanske vlade nastavnici: Dr. Perković Mirko²⁶ i Šoljan Ivan²⁷“ (III. program..., 1920, 13); među *Glavnijim naredbama* (str. 14) nalazi se politički intonirana odluka Dalmatinske vlade „2. 10. 1919., br. 18012., o obustavi od službe nastavnika D.ra Mirka Perkovića i Ivana Šoljana“ (III. program..., 1920, 14) kao i dvije političke odluke Pokrajinskog školskog vijeća: „10. 11. 1919., br. 3064., o poučavanju talijanskog jezika kao obveznog predmeta“ (III. program..., 1920, 14) i „10. 11. 1919., br. 3065., o imenovanju nastavnika za poučavanje talijanskog jezika (prof. A. Calva)“ (III. program..., 1920, 14); pod *Ispitom zrelosti* (str. 14) zabilježeno je da su između petnaest redovitih učenika i *jednog privatista* svi proglašeni zrelim osim jednog redovitog učenika kojem je odgođen *sud o zrelosti* dok u jesenskom roku ne položi ispit iz *nastavnog jezika*; nakon 12. *Popisa učenika* (str. 15) pod *Zavodskim internatom* (str. 16) slijedi popis članova uprave Internata koja brine o preostala 34 učenika²⁸; *Statistička preglednica* (str. 16-17) daje podatke o teritorijalnom, etničkom i religijskom porijeklu te školskom uspjehu učenika Preparandija²⁹ i Vježbaonice; na kraju se u *Objavi* (str. 17-18) najavljuje datum početka nastave u školskoj godini 1920./21., objavljuju termini prijemnih, popravnih i naknadnih ispita te uvjeti upisa u sljedeću školsku godinu. Izvještaj je datiran sa srpnjem 1920. godine, a kao upravitelj potpisan je prof. A. Grgić.

²⁶ Glavni učitelj u VIII čin. raz. za predmete *nast. jezika, pedagogike i školske prakse* u III i IV razredima, knjižničar Učiteljske knjižnice te član ispitnog povjereništva za opće pučke i građanske škole.

²⁷ Glavni učitelj u IX čin. raz. za predmete *računstvo, matematiku, crtanje, gimnastiku i škol. praksu* od *prilaznog* do IV razreda, *glavar* IV razreda, čuvar Zbirke za matematiku, crtanje i gimnastiku te član ispitnog povjereništva za opće pučke i građanske škole.

²⁸ Među 68 učenika koji su polazili Preparandij školske godine 1919./20., 34 ih je bilo smješteno u Internatu (50%). Postotak učenika koji polaze Preparandij, a smješteni su u Internat oscilira tako od 43% 1909./10., preko 38% 1918./19. do 50% 1919./20. Razlog tomu su životne (ne)prilike. Naime, prijeratni postotak odražava realni status učenika s obzirom na njihovu udaljenost od Preparandija kao i imovinsko stanje obitelji iz kojih učenici dolaze. Pad broja učenika u Internatu posljednje ratne godine povezan je s nedaćama kojim je Preparandij bio izgrnut za rata, dok je porast postotka učenika u prvoj poslijeratnoj godini u Internatu vjerojatno posljedica financijske iscrpljenosti obitelji i nešto veće sigurnosti koju je Internat u tim okolnostima pružao učenicima.

²⁹ Ove je godine svih 68 učenika rođeno u Dalmaciji. Među materinskim jezicima uz *hrvatski ili srpski jezik* (52) još je i arbanaski (16). Rimokatolička su 63 učenika, a *srpskopравoslavni* je 5. Konačno, 4 su učenika prešla u viši razred *s odlikom sposobnih*, 62 je *promaknuto*, a 2 je *nesposobnih* (nisu uspješno završili razred).

4. Umjesto zaključka

Pregled triju tiskanih godišnjih školskih izvještaja Muškog preparandija u Arbanasima daje vrlo zanimljive podatke o životu i radu Preparandija. Prvi među njima nastao je u najprominentnijem razdoblju njegova rada. Kvalitetan rad i daljnje ulaganje u napredak rezultat su solidne stručne ekipiranosti i dobrog odnosa broja profesora i učenika, interesa za Preparandijem koji prelazi okvire Dalmacije, dobro i socijalno osjetljivo postavljenog sustava stipendiranja i osiguravanja smještaja učenika u Internatu, primjerenog odgoja i obrazovanja, ulaganja u opremu i dr. Nasuprot tomu, drugi ratni i treći poslijeratni izvještaj pokazuju pad kvalitete na temelju niza elemenata: smanjen je broj profesora, velik broj učenika je otišao, prestalo se ulagati u nastavna sredstva i pomagala, ekscesi oko i unutar Preparandija izazivaju strepnju među njegovim članovima, raste nezadovoljstvo, odluke prosvjetnih vlasti vode snažnom političkom kadroviranju i postupnoj promjeni misije Preparandija i dr.

Navedeni zaključci potvrđuju vrlo veliki potencijal školskih izvještaja kao povijesno-pedagoških izvora istraživanja. Riječ je o školskim dokumentima koji u sebi objedinjuju elemente makrostrukture i mikrostrukture škole i društva s vrlo vrijednim podacima. Ti su izvori još vrijedniji onda kada postoji njihov prirodan slijed, tj. kada se na temelju njihova većeg broja može pratiti razvoj pojedine škole u duljem vremenskom razdoblju³⁰. Izdašnije korištenje školskih izvještaja omogućio bi iskorak prema suvremenijim istraživačkim pristupima (Radeka, 2001), koji su vrlo važni u nacionalnoj povijesti pedagogije.

IZVORI

I. program č.k. Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1909.–1910., Naklada č.k. Preparandija, Zadar, 1910.

II. program Muškoga preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1918.–1919., Naklada Preparandija, Zadar, 1919.

III. program Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1919.–1920., Naklada Preparandija, Zadar, 1920.

LITERATURA

1. Barančić, M. (2009). Arbanasi i etnojezični identitet, *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, str. 551-568.
2. Batinić, Š. (2007). *Zbirka školskih izvješća Hrvatskoga školskog muzeja*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
3. Derossi, Z. (1989). Senjska gimnazija u školskim izvještajima od 1852/53. do 1939/40. *Senjski zbornik*, 1, str. 111-140.

³⁰ U tom kontekstu analiza školskih izvještaja Senjske gimnazije od 1852./53. do 1939./40. (s kraćim prekidima), koju je u *Senjskom zborniku* napravila Zlata Derossi (1989), potvrđuje velike mogućnosti ove vrste izvora.

4. Foretić, D. (1956). Život i rad Zavoda za narodne učitelje u Zadarskom predgrađu Arbanasi, u: *Učiteljska škola Zadar 1866-1956*, Zadar, str. 9-80.
5. *Gimnazija Jurja Barakovića: 140 godina obrazovnog iskustva – Zbornik radova: Ilirska preparandija – Gimnazija Jurja Barakovića*, Zadar: Gimnazija Jurja Barakovića, 2009.
6. *Ilirski preparandij u Arbanasima, spomen-knjiga 1866-1996*, Gimnazija Jurja Barakovića u Zadru. Zadar: Gimnazija Jurja Barakovića, 1997.
7. Ivoš Nikšić, E. i Radeka, I. (2007). *Zadar i Padova: Gradovi prijatelji i središta znanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
8. Kuničić, P. (1930). Stjepan Buzolić : Prigodom stogodišnjice rođenja, u: *Učitelji u školi i u narodu*, 10, str. 361-366.
9. Radeka, I. (1996). Historijski razvoj ustanova za obrazovanje učitelja u Zadru. *Radovi - Razdio filozofije, psihologije i pedagogije*, 35(12), str. 187-208.
10. Radeka, I. (1997). Stjepan Buzolić: Prvi upravitelj i učitelj Učiteljske škole u Zadru. U: *Ilirski preparandij u Arbanasima, spomen-knjiga 1866-1996*, Gimnazija Jurja Barakovića u Zadru. Zadar: Gimnazija Jurja Barakovića, str. 52-87.
11. Radeka, I. (2001). Mogućnosti metodologije povijesti pedagogije : The possibilities of the methodology of the history of education. *Teorijsko-metodološka utemeljenost pedagoških istraživanja : Theoretical and methodological foundation of educational research*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, str. 201-211.
12. Ströhl, A. (1900). *Pučko školstvo u Dalmaciji (od godine 1814. do godine 1900.)*. Zadar: Nagrađena tiskarnica Petra Jankovića.
13. *Učiteljska škola Zadar 1866-1956*. Zadar, 1956.

Igor Radeka, Zadar

(Summary)

THE PREPARANDIUM FOR MALE TEACHERS IN ARBANASI IN SCHOOL REPORTS

The Preparandium in Arbanasi was established in 1866 as the first college for male teachers with Croatian as the official language in the classroom. The college had been continuously working until 1921, during which time three school reports were published. In this paper the reports are analysed and used for the reconstruction of the social environment of that period. The analysis has proven that school reports are a highly valuable source of information for historical-pedagogical research worthy of further investigation.

Key words: The Preparandium for Male Teachers (Arbanasi),
school reports, teachers' colleges, Arbanasi, the history of pedagogy